

Подольська Т.В.

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАРАТИВУ

Зазначимо, що проблема ідентичності є однією з цікавих тем філософських та суспільно-гуманітарних досліджень протягом тривалого періоду часу. Широкий спектр поглядів на це питання існує як у класичній, так і в неklasичній філософії. Сьогодні потяг до визначення поняття ідентичності не згасає, але теоретичні розробки щодо останньої зазнають деяких змін.

Сучасне інформаційне суспільство накладає відбиток на ідентичність тим, що надає їй процесний, темпоральний характер, а тому актуальним, на наш погляд, є дослідження ідентифікаційного потенціалу нарративу, який також не існує поза межами часу.

Мета цієї статті полягає у розкритті та визначенні поняття «нарративна ідентичність» через з'ясування змісту нарративу, який є визначальним у цьому словосполученні.

Загальновідомо, що в перекладі з англійської мови нарратив означає розповідь, оповідання. Але, звертаючись до більш ґрунтовних дефініцій цього поняття, дамо декілька визначень, посилаючись на різні джерела. Новітній філософський словник дає таке визначення: «нарратив – поняття філософії постмодерну, яке фіксує процесуальність самоздійснення як засіб буття тексту». [1, с. 473] Нагадаємо, що появою цього терміну в філософії ми зобов'язані історіографії, де він виникає в межах «нарративної історії», яка тлумачить зміст історичної події не як зумовлений об'єктивною закономірністю історичного процесу, але як той, що виникає у контексті розповіді про подію та іманентно пов'язаний з інтерпретацією. Виходячи з цього, текст в постмодернізмі не розглядається з точки зору презентації в ньому початкового об'єктивно наявного змісту, тобто має місце руйнування, за Деррідою, онто-тео-телео-фало-фоно-лого-центризму тексту. Дійсна свобода реалізує себе у постмодернізмі завдяки нарративним практикам.

Існує також тлумачення визначального поняття в межах лінгвістичної традиції. У цьому контексті можна говорити також про близький термін «дискурс».

Й. Брокмейер та Р. Харре зазначають, що дискурс – це найбільш загальна категорія лінгвістичного виробництва. Людські істоти спілкуються завдяки великій кількості засобів, включаючи вербальний. Вербальне спілкування відбувається, як правило, одночасно і незалежно від інших матеріальних та символічних засобів. Саме тому дискурс розуміється як лінгвістичний продукт (як процес, так і результат).

Стосовно близької категорії «нарратив» пропонується таке тлумачення: «нарратив – це ім'я якогось ансамблю лінгвістичних та психологічних структур, які передаються культурно-історичним шляхом та обмежені рівнем майстерності кожного індивіда та сумішшю його або її соціально-комунікативних здатностей з лінгвістичною майстерністю» (протезні засоби за Брунером) [2, с. 30-31]. А тому можна сказати, що нарратив – це більш вузьке поняття та виступає як підвид дискурсу.

Автори відзначають, що повідомлення презентується у вигляді історій, які розповідаються відповідно до визначених погоджень. Таким чином можна зробити висновок, що індивідуальний локальний репертуар нарративних форм переплітається з більш широким культурним набором дискурсивних порядків, які визначають, хто яку історію розповідає, де, коли та кому. Тобто кожне наше оповідання нерозривно пов'язане з нашою нарративною ідентичністю. Ми весь час маємо здійснювати підбір того сценарію, який буде зрозумілий для конкретної особистості, групи, суспільства. Але при цьому наша самість, «ipse» за Рікером, має залишатись відносно стійкою в часі.

Цікавим у цьому контексті є аналіз нарративного аспекту соціального існування індивіда як підстави формування його ідентичності. Погодимось з Л.М. Газнюк у тому, що, з одного боку, звертання до нарративу орієнтує соціально-філософський аналіз на вивчення суб'єктивності, оскільки будь-яку історію розповідає індивід та інтерпретує індивідуальна свідомість. З іншого боку, зрозуміло, що історія будь-якого персонального буття конституювана певними більш складними структурами, які включають надіндивідуальний розвиток подій, соціальні системи смислів. А відтак, життя отримує раціональне обґрунтування з точки зору цієї більшої структури, оскільки для персони, яка живе цим життям, і для інших людей це життя висвітлюється на тлі цієї більшої структури. Але життя не звідне до системи смислів, яка його конституювала. «Я» є суб'єктом своєї власної персональної історії, яка наділена своїм власним особливим і неповторним значенням [3].

Ця неможливість звести життя до системи смислів може бути пояснена на підставі розрізнення двох типів питань, за допомогою яких формується самопояснення людини. «На питання «Що є Я?» людина відповідає, залучаючи соціальні характеристики, як то: національність, стать, професія. Уявлення про себе, про своє «Я» – концепція особистості – синтезується на ґрунті множини взаємодій, в які потрапляє людина впродовж життя, і у кожний певний момент часу вона містить засвоєні ролі, статуси, норми та цінності, які не повинні суперечити одне одному і бути взаємовиключними. «Я-концепція» іноді може бути розпливчастою і дезінтегрованою, а тому може послабити здатність керувати поведінкою особистості, і якщо людина без особливих труднощів може кваліфікувати себе за мірками соціальних визначень, то проблема фіксації того особливого, неповторно персонального значення, яке несе в собі її життя, відповідь на питання «Хто є Я?» викликає певні труднощі» [3, с. 4].

Саме останнє питання для нас є цікавішим, оскільки стосується більш глибокого рівня саморефлексії та може бути вбудоване у сферу соціально-філософських проблем. Труднощі, викликані спробами знайти відповідь на питання «Хто є Я?» пояснюються, зокрема, тим, що у повсякденному житті особистості її «Я-концепція» фігурує значною мірою несвідомо, як несвідомо вона коригується й навіть розвивається. Як наслідок цього, завжди будуть проблематичними зусилля гуманітарних наук проникнути в цю частину життя «Я» і спроби перекласти її мовою точних категорій. Неможливо зафіксувати щось незрозуміле, яке переважно частину часу функціонує за межами усвідомлення моїм персональним «Я».

Лідія Газнюк підсумовує, і з цим неможливо не погодитись, що отримати доступ до персональної ідентичності та «Я-концепції» можна за допомогою звертання до нарративу. Наратив, конструювання правдоподібних розповідей розуміється як «один з головних способів, за допомогою якого люди отримують доступ до подій свого життя і до усвідомлення самих себе та інтерпретації персонального буття. Персональні розповіді являють собою події людського життя не як приклади загальних законів, а радше як елементи історії, в яких індивідуальний або колективний суб'єкт зазнає змін, які наповнені сенсом. Зміни у персональному бутті людини осмислені завдяки її зв'язку з попередніми та майбутніми подіями її життя. Кожна людина може з'єднати своє персональне існування в одне ціле, розуміючи його як вираження єдиної історії, яка розгортається і розвивається у визначеному просторовому та часовому проміжку» [3, с. 5].

Хоча наратив є одним з головних способів самопояснення особистості, але це не означає, що за межами аналізу залишаються інші способи самопояснення, і насамперед

структурні. Виходячи з двох загальних питань, які було сформульовано вище, можна відокремити два ключових типи саморефлексії особистості. У структурній саморефлексії (питання «Що є Я?») ми пов'язані з самооцінкою, порівнянням нашого характеру та його рис або із загальноприйнятими нормами, або з тими вимогами, які висувують для досягнення бажаних цілей. У наративній саморефлексії (питання «Хто є Я?») ми осмислюємо і розповідаємо попередні події як поворотні пункти в нашій життєвій історії. Завдяки наративному методу людські дії набувають сенсу та відрізняються від просто фізичних рухів. «Наратив дозволяє розпізнати осмисленість індивідуальних досвідів та переживань, указуючи на те, як вони функціонують у ролі частин цілого» [3, с. 9].

Головним призначенням «філософії наративу» можна вважати з'ясування значення подій для людського існування. Наративний метод є особливо чутливим, що також обґрунтовує Рікер, до часового модусу людського існування.

Наративна рефлексія, тобто момент самовизнання, осмислення людиною власної долі завжди повинен бути начебто вирваним із соціальної субстантивності.

«Таким чином, наратив є формою дискурсу, яка належить персональному буттю людини. Порушені самоформативні процеси є порушенням індивідуальної ідентичності, що пов'язано з руйнуванням часової впорядкованості існування і може бути виправлено через переоповідання» [3, с. 15].

Вище вже було зазначено, що наративний метод «знаходиться у полоні» часу. Можливості використання цього методу персонального самовизначення особливо помітні в умовах постмодерного, інформаційного суспільства, яке відзначається темпоральною швидкоплинністю.

М. Кастельс, аналізуючи проблему «Я» в інформаційному суспільстві, констатує, що в таких типах соціальних структур має місце домінування ідентичності як організуючого принципу. При цьому ідентичність розуміється як процес, за допомогою якого соціальний актор впізнає себе та конструює смисли, головним чином на підставі даної культурної властивості або сукупності властивостей, виключаючи більш широку співвіднесеність з іншими соціальними структурами [4, с. 43-44].

На наш погляд, цікавим, по-перше, є те, що сама ідентичність (не ідентифікація як процес!) розглядається автором як процес. Тобто підкреслюється процесний характер ідентичності, а це, в свою чергу, неможливо без урахування темпорального моменту. По-друге, виключення більш широкої співвіднесеності з іншими соціальними структурами відповідає вищезазначеним вимогам філософського осмислення людиною свого персонального буття. Отже, ситуація постмодерну цілком правомірно дає підстави для розробки дещо нових теорій ідентичності, однією з яких, на нашу думку, може стати теорія наративної ідентичності.

Однією з перших зробила спробу застосування наративного методу щодо аналізу ідентичності Х. Арендт, яка пояснювала наративність як засіб, за допомогою якого «Я» індивідуалізується, а його дії ідентифікуються. Таким чином, виявляється той, хто ці дії здійснив. Отже, завдячуючи певним діям, не тільки досягаються специфічні цілі, але й розкривається ідентичність діючої особи, яка розуміється як множинність [5]. Більш детальний аналіз цього феномена ми можемо знайти у працях П. Рікера та А. Макінтайра.

За Макінтайром [6], єдність «Я» базується на єдності наративу, який зв'язує життя від народження до смерті. Ми не можемо характеризувати поведінку незалежно від оточення, яке робить наші наміри осяжними як для самої людини, так і для інших. Головне – це оточення має історію, таку історію, в межах якої розташовуються і мають бути розташовані історії індивідуальних людей, тому що без оточення та його змін з

перебігом історії індивідуальна особистість та її зміни будуть неосяжні. Людина в своїх діях, на практиці, у своїх вигадках являє собою істоту, яка розповідає історії.

Наративна концепція «Я» Макінтайра вимагає двох речей. З одного боку, Я є те, за кого мене можуть виправдано приймати інші з перебігом історії, яка плине від народження до смерті. Я є суб'єкт історії. Таким чином, персональна тотожність є тотожність, яка базується на єдності характеру і якої вимагає єдність наративу.

Другий аспект наративного «Я» можна пояснити таким чином. Крім того, що моя поведінка має пояснення, «Я» являє собою суб'єкта, який завжди вимагає пояснень від інших, який ставить перед іншими питання.

Дослідження природи людської дії та тотожності має за мету знайти відповідь на питання: «У чому полягає єдність людського життя?» Макінтайр знаходить відповідь у такому: ця єдність є єдністю наративу, втіленого в одне життя. Тобто єдність людського життя – це єдність наративного пошуку.

Оскільки всі ми виступаємо як носії певної соціальної тотожності, історія мого життя завжди втілена в історії тих суспільств, з яких я запозичую свою ідентичність. А тому історична та соціальна ідентичності співпадають. У зв'язку з цим зазначимо, що повстання проти особистої ідентичності завжди являє собою спосіб вираження цієї ідентичності. [детальніше: 6, с. 276-304]. Особливості теоретичних поглядів Макінтайра також висвітлено в роботі англійської дослідниці С. Вайс [7].

На думку Рікера, теорія дії та теорія мови мають одну спільну лакуну, а саме – ними не аналізується проблема особистої ідентичності з урахуванням часу. Автор стверджує, що «проблематика особистої ідентичності може бути належно артикульованою лише в темпоральному вимірі людського існування» [8, с. 138]. Для виправлення цього недоліку вчений пропонує наративну теорію, в якій діалектика самості й тотожності досягає свого повного розквіту.

За Рікером, «саме з постановкою питання про перманентність у часі – співвідношення між двома версіями ідентичності (самості, ipse, й тотожності, idem) вперше постало як справжня проблема» [8, с. 141] Прагнучи обґрунтувати доречність введення темпорального виміру, автор виділяє дві моделі перманентності в часі: характер і промова.

Характер розуміється Рікером як сукупність стійких орієнтацій, за якими можна впізнати особу. Характер – це «що» стосовно «хто», він може конструювати певний «кінцевий пункт, в якому проблематика ipse збігається з проблематикою idem і втрачає тенденцію розрізнення однієї від другої. Звичка надає характерові історію. Кожна звичка постає як певна риса характеру, – тобто, як знак відмінності, за яким можна впізнати особу, реідентифікувати її як ту ж саму. Отже, характер – ансамблева сукупність цих знаків відмінності. Завдяки стабільності, запозиченій разом із надбаннями, звичками й ідентифікаціями, характер забезпечує водночас неперервну наступність у змінах, а також перманентність у часі, яка визначає тотожність» [8, с. 147].

Інша модель перманентності в часі, згідно з теорією Рікера – це «модель слова, дотриманого в його вірності слову даному. Дотримане слово обумовлює певну самостійність, воно не дозволяє собі бути вписаним, подібно до характеру, у вимір чогось загальнішого, ніж вимір питання «хто?». Цей новий спосіб протиставлення тотожності характеру самодотриманню в обіцянці робить помітним певний інтервал значення, який слід заповнити». Цей інтервал, продовжує Рікер, розкривається завдяки полярності між двома моделями перманентності в часі, стійкістю характеру і самодотриманню в обіцянці [8, с. 151]. Як бачимо, автор категорично стверджує, що пошук серединного положення

слід проводити в темпоральному вимірі. Саме нарративну ідентичність Рікер пропонує вважати такою знахідкою.

«Нарративна ідентичність міститься в проміжку між двома: нарративізуючи характер, оповідь дає йому руху, який перед тим завмер у надбаних орієнтаціях характеру й осадових відкладеннях ідентифікацій. Нарративна ідентичність з'єднує два кінці ланцюга: перманентність в часі характеру й перманентність самодотримання» [8, с. 198-199].

У підсумку зазначимо, що цілком природним є прагнення людини зберегти свою самість для того, щоб бути впізнаним в майбутньому. А отже, необхідно залишати й знаки відмінності, які містяться в характері особистості. У кризових ситуаціях, які, на жаль, стають дедалі частішими та звичними, мають місце деякі незначні зміни в характері. А якщо ці зміни можуть носити масовий характер, тоді, як наслідок, дещо змінюється й самість самодотримання. Реструктуризація соціальних патернів цілком нормально та планомірно призводить до зміни цінностей, настанов та моделей соціальної поведінки, в наслідок чого індивіди починають розраховувати один на одного вже в умовах нової історико-соціальної ідентичності. Важливим досягненням нарративної теорії слід вважати втечу від уніфікації особистості та ідентичності і як наслідок – відповідне визнання їх множинності.

Перспективним напрямком роботи на майбутнє вважаємо дослідження можливих кореляцій між нарративною ідентичністю та свободою, яку можна розуміти також як можливість суб'єктивності себе.

Разом з багатьма теоретиками можна сказати, що для людини сьогодення важливішим є не просто пошук-віднайдення-та-утримання ідентичності, а сама можливість трансідентичності, навіть в межах однієї, але множинної нарративної ідентичності.

Література:

1. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
2. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 29-42.
3. Газнюк Л.М. Філософія нарративу в персональному бутті людини // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С. 3-15.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под научн. ред О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Трубина Е.Г. Идентичность в мире множественности: прозрения Ханны Арендт // Вопросы философии. – 1998. – № 11. – С. 116-130.
6. Макинтайр А. После добродетели: Исследования теории морали / Пер. с англ. В.В. Целищева. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 384 с.
7. Vice S. Literature and the Narrative Self, *Philosophy* (The Journal of the Royal Institute of Philosophy), Cambridge University Press, vol.78, num.303, 2003, p. 93-108.
8. Рікер П. Сам як інший / Пер. з фр. – К.: Дух і Літера, 2000. – 458 с.